

Examen HAVO 2010

tijdvak 1
woensdag 26 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

tevens oud programma

filosofie

Dit examen bestaat uit 14 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 45 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 De verbeterde mens?

Voordat de Olympische Spelen in 2008 werden gehouden, speelde in de media een discussie over de atleet Oscar Pistorius. Deze atleet is een heel goede hardloper en wilde graag meedoen aan de Olympische Spelen.

Hij mist echter beide onderbenen en heeft daarom twee bijzondere prothesen van koolstof: de cheeta's. De vraag is: heeft Pistorius voordeel van deze prothesen?

Journalist Ronald Hunneman schreef hierover het volgende artikel:

tekst 1

Oscar Pistorius daagt essentialisten uit

Sport is filosofie in actie. De Zuid-Afrikaanse atleet Oscar Pistorius neemt in zijn optredens een bijzondere positie in. Pistorius is een cyborg¹⁾, een mengvorm van mens en techniek. Zijn onderbenen werden geamputeerd toen hij elf maanden oud was. Hij loopt hard op cheeta's, twee prothesen van koolstofvezel die aan zijn onderbenen zijn bevestigd. En hij loopt hard, harder dan u of ik ooit de 400 meter zullen lopen, harder dan veel atleten ooit de 400 meter zullen lopen. Maar mag hij meedoen aan de Olympische Spelen?

foto

De Internationale Atletiek Federatie (IAAF) heeft deze atleet laten onderzoeken, en gevonden dat Pistorius in het voordeel is ten opzichte van lopers met ouderwetse, biologische benen. De cheeta's voeren energie beter terug naar de bovenbenen en Pistorius verbruikt minder zuurstof en stort daardoor na 250 meter niet in zoals andere lopers.

Daarnaast zijn ordinaire biologische onderbenen erg blessure gevoelig. Voeten, schenen, enkels en achillespezen geven er bij iedere serieuze wedstrijdloper ten minste een keer per twee jaar de brui aan. Dus Pistorius kan ook nog eens constanter trainen. Op grond van deze bevindingen sloot de IAAF Pistorius uit van deelname aan wedstrijden, althans van deelname aan wedstrijden voor wezens met biologische benen. De vraag naar de essentie van een hardloper wordt door Pistorius terzijde geschoven; hij stelt simpelweg de vraag wie er als eerste over de finish komt. Hij heeft aangekondigd zich alsnog te willen plaatsen voor de Olympische Spelen en maakt een goede kans op een plek in het Zuid-Afrikaanse team voor de 4 × 400 meter.

naar: Ronald Hunneman, NRC-Handelsblad, 2008

noot 1 Een cyborg is een kunstmatig verbeterd mens; half mens en half machine.

In bovenstaande tekst 1 stelt de schrijver dat de atleet Oscar Pistorius de vraag niet wil beantwoorden of hij door kunstmatige onderbenen te gebruiken nog wel een atleet is. Wie de beste atleet is, wordt volgens Pistorius alleen maar bepaald door wie er als eerste over de finish komt.

De hardloper blijkt daarmee de vraag naar de essentie van wat een hardloper is, af te wijzen.

- 2p 1 Leg met behulp van Wittgensteins opvattingen over familiegelekenissen uit hoe Pistorius de vraag naar wat de essentie van een hardloper is, terzijde kan schuiven.

Leg in je antwoord uit wat Wittgenstein verstaat onder een familiegelekenis.

Later moet De IAAF haar standpunt veranderen en Pistorius laten meedoen aan de Olympische Spelen.

In de krant stond toen het volgende bericht:

tekst 2

Onlangs heeft het internationale hof voor sportarbitrage (CAS) die beslissing teruggedraaid, en bepaald dat Pistorius toch aan alle wedstrijden mee mag doen: "Het IAAF heeft voor de commissie van het CAS niet kunnen aantonen dat biomechanische effecten Oscar Pistorius een voordeel opleveren ten opzichte van atleten zonder cheeta's."

Natuurlijk heeft Pistorius een voordeel. Biologische benen zijn onhandige krennen die veel energie vragen en voortdurend stuk gaan. Cyborgs zijn altijd in het voordeel, weten we sinds de film 'Blade Runner'.

Het cybervraagstuk Pistorius gaat niet over de vraag of een Zuid-Afrikaanse atleet door kunstbenen een voordeel zou krijgen. Nee, het gaat over de vraag wat een hardloper is. Voetzoolprothesen, zoals spikes, leveren ook een behoorlijk voordeel op, toch doet de IAAF daar niet moeilijk over.

Mag een pees in een knie of onderbeen worden vervangen door een varkenspees? Mag een kleiduivenschutter een bril dragen? Mag een loper zijn tempo afstemmen op een hartslagmeter? Mag een atleet platen in schoenen stoppen die de energie van de landing terugleveren tijdens de afzet?

Op al deze vragen is het antwoord: "Ja, dat mag van de IAAF."

Pistorius is een normaal mens, met normale benen en mag zich van het CAS normaal voor de Olympische Spelen proberen te kwalificeren. Alle cyborgs hopen dat hij daarin slaagt, dus ik ook.

naar: Ronald Hunneman, NRC-Handelsblad, 2008

In het boek 'Het nieuwe Atlantis' beschrijft Bacon op welke gebieden de wetenschap in dienst staat van het verbeteren van het leven van de mens: de gezondheid van de mensen is bijvoorbeeld sterk verbeterd.

Je kunt je afvragen op welke gebieden het leven van Pistorius is verbeterd. Je zou kunnen zeggen dat hij 'gezonder' is geworden, want door het hardlopen is zijn lichamelijke conditie waarschijnlijk verbeterd.

- 2p 2 Leg uit op welke twee andere gebieden, zoals beschreven door Bacon, het leven van Pistorius door de wetenschap wordt verbeterd.

Niet alleen Bacon heeft zich in zijn tijd het lot van de mens aangetrokken. Eerder al had Plato getracht de mens een betere plek te geven. Hij beschreef daartoe een ideale staat.

In deze staat hebben alle mensen een bepaalde taak. Opvallend is bovendien dat de mensen die over de beste eigenschappen beschikken om die taak uit te voeren met elkaar mogen huwen, maar dat de mensen die een gebrek hebben géén verbintenis met elkaar mogen aangaan en dus niet met elkaar mogen huwen:

tekst 3

- Dan is het dus onze taak ons uiterste best te doen om de meest ideale, en dat wil zeggen de meest voordelige, verbintenissen tot stand te brengen.

[...]

- Uit het voorafgaande blijkt namelijk dat het noodzakelijk is dat de beste mensen zovéél en de slechtste mensen zo wéinig mogelijk seksuele omgang met elkaar hebben, en dat alleen kinderen van die begaafde mensen worden grootgebracht, als we tenminste willen dat de kudde optimale kwaliteiten heeft.

[...]

- Verder worden de kinderen van minder begaafde mensen en ook die van anderen voorzover die met gebreken geboren worden, ergens in het geheim waar men dat niet kan ontdekken, op passende wijze verborgen.

bron: Plato, De Staat (pag. 96 en pag. 97)

Zoals eerder gesteld, heeft Pistorius een duidelijk lichamelijk gebrek: zijn onderbenen zijn geamputeerd.

In de ideale staat van Plato zou dat kunnen betekenen dat Pistorius zich niet mag voortplanten of zelfs verborgen wordt gehouden.

Maar in andere geschriften verdedigt Plato duidelijk een dualistisch mensbeeld, waarbij hij een onderscheid maakt tussen lichaam en ziel.

3p **3** Leg uit dat het op basis van het dualistische mensbeeld van Plato toch waardevol is als Pistorius zich voortplant.

Pistorius heeft zijn leven door externe hulpmiddelen meer inhoud gegeven.

De filosoof Nozick heeft in een gedachte-experiment ook een extern hulpmiddel bedacht: de ervaringsmachine.

Door ons aan te sluiten op deze 'ervaringsmachine' zouden we een perfect leven kunnen leiden: bijvoorbeeld sprintend van een gele trui in de Tour de France via een Oscar in Hollywood naar een Nobelprijs in Stockholm!

Een duidelijk verschil met Nozick is natuurlijk dat Pistorius hulpmiddelen heeft moeten laten construeren om te kunnen hardlopen en een proefpersoon in het experiment van de filosoof Nozick dat niet hoeft, want die ervaringsmachine staat al klaar. Een nog belangrijker verschil is dat het hardlopen van Pistorius in de echte wereld plaatsvindt en de ervaringen bij Nozicks machine in de virtuele wereld.

4p **4** Geef twee andere verschillen aan tussen Pistorius en iemand die aangesloten is aan de ervaringsmachine van Nozick.

De 'oplossing' van Pistorius heeft weliswaar op de atletiekbaan zijn voordelen, maar heeft ook negatieve kanten.

De filosoof Fukuyama signaleert negatieve gevolgen en bezwaren als hij het heeft over ontwikkelingen in de biotechnologie.

3p **5** Welk bezwaar heeft Fukuyama tegen de biotechnologie, waarbij de menselijke natuur wordt aangepast?

Zou Fukuyama dat bezwaar ook hebben ten aanzien van hardloper Pistorius? Geef een argumentatie voor je antwoord.

Bij Pistorius zien we dat een gebrek gecompenseerd kan worden door de techniek.

Filosofen als Arnold Gehlen zouden echter stellen dat de mens van nature reeds gebrekkig is: ook al heeft hij twee gezonde benen, een echte cheeta loopt sneller; ook al heeft hij twee gezonde ogen, een adelaar ziet beter, enzovoort.

De definiëring van wat een gebrek is, verandert blijkbaar in de tijd.

4p **6** In hoeverre passen de hulpmiddelen van Pistorius volgens jou bij de menselijke natuur?

Betrek in je antwoord de opvatting van Gehlen en leg in je antwoord uit wat je onder de menselijke natuur verstaat.

Opgave 2 'Amerika' als utopisch ideaal

'Amerika' wordt en is ook in het verleden vaak gezien als het land van de toekomst. Zeker in de 17e eeuw toen honderden groepen kolonisten er naartoe trokken. In het werelddeel 'Amerika' zou het eindrijk van welvaart en vrede gevestigd worden en daar wilden ze graag deel van uitmaken.

Volgens de filosoof Richard Rorty (1928-2007) is het ideaal van 'Amerika' onder druk komen te staan mede door toedoen van de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten in Vietnam in de 20e eeuw en in Irak in de 21e eeuw. Veel westerse intellectuelen zijn pessimistisch geworden over de idealen van vrijheid en democratie zoals ze ooit in de 'Onafhankelijkheidsverklaring' van 1776 zijn beschreven door de stichters van de Verenigde Staten.

Rorty knoopt echter liever aan bij de filosoof John Dewey (1859-1952), die nog volop kon geloven in de toekomst van de mensheid en de bestemming van zijn land. De Verenigde Staten werden door Dewey beschouwd als een kans, namelijk om de geschiedenis van de mensheid een nieuwe wending te geven. In plaats van te geloven in een ideaal dat pas in het hiernamaals zou worden gerealiseerd, hoopte Dewey op een democratisch en klasseloos 'Amerika' in het heden.

In de opvattingen van Dewey is democratie synoniem met de realisering van menselijkheid.

Dat menselijke en democratische 'Amerika' komt er volgens Dewey echter niet door een vastliggend historisch proces van vooruitgang, maar doordat mensen steeds weer opnieuw samen problemen oplossen.

Uit bovenstaande inleiding blijkt dat Dewey kritisch staat tegenover twee toekomstverwachtingen: die van het Christendom en die van Karl Marx.

- 2p 7 Leg uit in welk opzicht Dewey kritiek levert op de christelijke toekomstverwachting en in welk opzicht hij kritiek levert op de toekomstverwachting van Karl Marx.

In Rorty's essay 'De voltooiing van Amerika' wordt uitgelegd dat voor Dewey de termen 'Amerika' en 'democratie' trefwoorden zijn voor een nieuwe opvatting van het menszijn. Het is een opvatting waarin geen ruimte wordt geboden aan gehoorzaamheid aan een niet-menselijke autoriteit en waarin besluiten worden genomen enkel en alleen in een vrij proces waarin mensen tot overeenstemming komen.

In deze uitleg wordt duidelijk dat Dewey's opvattingen lijken op de opvattingen van de aanhangers van de theorie van het maatschappelijk verdrag uit de 17e eeuw. Ook liggen aan zijn opvattingen uit de inleiding bij vraag 7 vooronderstellingen ten grondslag over maakbaarheid en de natuur van de mens.

- 4p 8 Leg uit in welk opzicht Dewey's opvattingen uit de inleiding bij vraag 7 passen binnen de theorie van het maatschappelijk verdrag. Geef in je antwoord tevens aan van welke opvatting over de menselijke natuur Dewey uitgaat.

Net als Dewey gelooft ook zijn landgenoot Francis Fukuyama in de mogelijkheden van de Verenigde Staten om een belangrijke rol te spelen in de geschiedenis.

Fukuyama stelde zelfs na de val van de Berlijnse Muur in 1989 dat de ideeën over vrijheid en democratie het gewonnen hadden van de communistische ideeën over de samenleving. Hij sprak in dit verband over het 'Einde van de geschiedenis'.

Volgens zijn critici werd het denken van Fukuyama echter gestuurd door utopische motieven. Tegenover Fukuyama's utopisch gemotiveerde visie op de 'Amerikaanse' samenleving en de rol van de Verenigde Staten in de geschiedenis, benadrukken de critici de dystopische kanten van de samenleving en de rol van de Verenigde Staten in het heden en in het verleden.

- 4p **9** Noem een tweetal kenmerken van de Verenigde Staten, die je zowel utopisch als dystopisch kunt waarderen.

In hoeverre beschouw jij de Verenigde Staten als realisering van een utopie of als realisering van een dystopie? Betrek in je antwoord deze twee kenmerken.

Een scherp criticus van de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten is de Engelse filosoof John Gray. Terwijl in het verleden 'Amerika' zelf vaak werd gezien als een plaats waar utopieën konden worden gerealiseerd, hebben de Verenigde Staten dit utopisme in de moderne tijd gericht op de rest van de wereld.

Volgens Gray leven we in een tijd van 'utopistische' politiek, waarvan de voormalige president George Bush jr. het belangrijkste voorbeeld was. Bush geloofde dat democratie actief en desnoods met geweld verspreid kon en moest worden op weg naar een nieuwe wereldorde.

In Gray's boek 'Zwarte mis' uit 2007 wordt de politiek van Bush om in te grijpen in Irak en Afghanistan ernstig bekritiseerd. Gray vindt de ideeën van Bush om de wereld te hervormen volgens Amerikaans model een gevaarlijk mengsel van religieuze ideeën over de eindtijd (Apocalyps) en door de Verlichting geïnspireerde utopieën.

Eén van de ethische theorieën die ontstond in de tijd van de Verlichting was de theorie van de morele plicht.

- 4p **10** Is het volgens jou een morele plicht van een land om idealen van vrijheid en democratie op te leggen aan een ander land?

Geef een argument vóór en een argument tégen dit standpunt en geef daarbij aan door welke ethische theorieën deze argumenten ondersteund kunnen worden.

In de opvattingen van Dewey en Fukuyama speelt het principe 'hoop' een belangrijke rol. Dat begrip is volgens een andere filosoof, Ernst Bloch, de essentie van dat nadenken over de toekomst. Volgens hem is de mensheid vanaf de vroegste tijd bezig geweest met het nadenken over de toekomst. Het 'principe hoop' vindt hij terug in tal van sprookjes, legenden, mythen en volksverhalen. Maar ook vindt hij voorbeelden terug in muziek, schilderkunst en religies. Wat teksten betreft vond Bloch voorbeelden van utopische elementen in de Grieks-filosofische en joods-christelijke traditie. Hij wijst daarbij op 'De Staat' van Plato en op de Bijbel.

- 4p **11** Noem uit zowel 'De Staat' van Plato als uit de Bijbel een voorbeeld van een utopische gedachte.
Leg in beide gevallen uit in welk opzicht er sprake is van een utopische gedachte.

Om vast te stellen of er sprake is van een utopie, worden doorgaans drie criteria genoemd: er moet in de geschetste wereld sprake zijn van een opvatting over de natuur van de mens, het geluk van de mens en maakbaarheid.

- 3p **12** Beargumenteer of er in 'De Staat' van Plato en of er in de Bijbel sprake is van maakbaarheid.
Neem vervolgens een beargumenteerd standpunt in over de vraag of er in beide gevallen dan toch gesproken kan worden van een utopie.

In twee andere utopische geschriften, die kort na de Tweede Wereldoorlog verschenen, speelt de taal een grote rol.

In 'Ik Bubanik' van de Nederlandse schrijver Harry Mulisch heeft de hoofdpersoon Bubanik een methode voor de mensheid bedacht om gelukkig te worden. Hij richt zich daarbij op de opvoedkunde en de rol van de taal daarin.

In de roman van George Orwell '1984' wordt ook veel aandacht besteed aan de rol van de taal bij de vorming van een 'ideale gemeenschap'.

Als we de twee boeken met elkaar vergelijken over de rol van de taal dan zijn er overeenkomsten en verschillen.

- 3p **13** Geef één overeenkomst en twee verschillen over rol van de taal in 'Ik Bubanik' van Mulisch en de rol van de taal in '1984' van Orwell.

Het ontwerpen van en het geloven in een ideale samenleving lijkt de mens in het bloed te zitten, zoals bleek uit 'Amerika' als utopisch ideaal en verhalen als 'Utopia' en 'Ik Bublik'. In perfecte samenlevingen leven mensen vreedzaam samen, lossen ze samen problemen op, bannen ze onrecht uit en zijn mensen allemaal gelijkwaardig. Zo was John Dewey hoopvol gestemd over de mogelijkheden om deze idealen in Amerika in praktijk te brengen. Toch is het de vraag of mensen wel kunnen leven zonder tegenstellingen, strijd en onzekerheid.

Is de menselijke natuur wel zodanig dat we ons thuis voelen in een geordende en risicoloze samenleving?

Volgens de Oostenrijkse psychiater Sigmund Freud (1856-1939) is dat niet zo en zitten er diep in ons driften als haat, agressie en vernietiging, die dan ook voortdurend aan de oppervlakte komen. We kunnen daarbij denken aan oorlogen of misdadig gedrag, zoals het gebruik van geweld door voetbalsupporters. Eigenlijk geeft Freud een beschrijving van de natuurtoestand, waar mensen elkaar naar het leven staan. Door over te gaan op een geordende samenleving via het sluiten van een maatschappelijk verdrag, lijkt het wel of de mens zijn agressieve en vernietigende neigingen heeft moeten inleveren. Maar wel voor de hoge prijs van een groot 'onbehagen': hij is niet meer zichzelf omdat hij zijn oernatuur niet meer mag uitleven zonder gestraft te worden.

In zekere zin kun je de sombere opvattingen van Freud over de natuur van de mens plaatsen tegenover de hoopvolle en utopische opvattingen over de menselijke natuur van John Dewey.

3p **14** Neem een beargumenteerd standpunt in over de vraag of utopieën wel passen bij de menselijke natuur.

Geef daarbij aan wat jouw opvatting is over de menselijke natuur en in hoeverre die aansluit bij de opvattingen van Freud en in hoeverre die aansluit bij die van Dewey over de menselijke natuur.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.